

МАРИЙ ЯГODOB — НАЦИОНАЛНОСАМОБИТЕН БЕЛЕТРИСТ

ИВАН СПАСОВ

Онова, което искам да споделя за този белетрист, ми носи големи вълнения — и като читател, и като критик. Повече от двадесет години, поради непознаването им, не съм писал за книгите на Марий Ягoдoв. Няма да се успокоявам, че и други оперативни ценители, ако съдим от мълчанието им, са в дълг към делото на един дълбоко пластичен повествовател. В случая споделената или разделена вина в никаква степен и никого не оправдава. Защото всеки от критиците е отговорен пред собствената си съвест; всеки за себе си прави равностетката на видяно и подминато, на казано и премълчано; на компромисите, които е извършил, и на принципите, от които се е ръководил. Моята утеха би могла да намери приют единствено в чистосърдечното ми признание — причина е моята неосведоменост. Човек не може да познава всичко в една текуща национална литература, макар че произведения като „Горун призори“ (1956), „Мюмюновите гълъби“ (1962) и „Антина и ветровете“ (1963) не са факти, които биха могли да не се забележат и да се поставят в пасивно съотношение спрямо други литературни творби, които някога са очертавали, а и сега определят релефа на съвременния художествен процес. . .

Както всяко литературно произведение, така и всеки писател има да извърви свой много специфичен път на развитие и на реализация. Трябва да се наложи в зрителното поле на читателите и на критиката, да спечели тяхното предразположение и признание, ако ги заслужава. Нужно е да придобие полагащото му се място и с приноса си в онова непрекъснато обновление, което наричаме новаторство, и с трайното, същинското и необходимото, което ляга в основата на традицията и я подготвя за по-нататъшно извисяване. За Марий Ягoдoв този неизбежен момент дойде с книгата му „Древният път“ (1977), която вече не можеше да не бъде забелязана и да не направи силно впечатление тъкмо сред ярките проявления на съвременната ни проза. С по-кратките си разкази, а най-вече с мащабните и по размери и по съдържание новели сборникът ни накара да се замислим върху следното обстоятелство: кой е този писател, който като че ли скромно и всъщност така смело дръзна да мери силите си с неколцината най-изтъкнати сегашни български автори, считани от критиката — къде с пълно право, къде до известна степен по навик и по съображения — за фаворити, за единствени и сякаш недостижими? Ето че се появи този мълчаливец, когото посетителите на писателското кафене виждат всеки обед да си пие кафето, да наблюдава някак си разсеяно и от време на време да влиза в задушевен разговор с почти едни и същи — може би близки, а може би не дотам интимни събеседници. Колцина от тях познават и като фактология, и като естетическа ценност написаното от Марий Ягoдoв? И мо-

жеше ли да се повярва на разпалените похвали за „Древният път“, които ентузиастът и тънкия познавач Радой Ралин пръв разпространи навсякъде и пред всекиго из литературните кръгове?

Когато по негово внушение и аз разгърнах страниците на книгата, видях, че поестта „Една от безбройните истории на любовта“ е посветена на Радой Ралин. И по силата на предубеждението, което ни връхлита в такъв момент, се помъчих по най-близкия до ума и по най-безкритичния начин да си обясня откъде идва безапелационната Радой-Рапинова апология на „Древният път“. Но се зачетох и потънах в увлекателно разказаните от Марий Ягодов истории за хората и за живота им някога; за онова, което е ставало с човека преди толкова години, па и в наши дни — макар при други условия и с нов социален, психологически, нравствен и исторически смисъл. Усетих магията на словото. Една приказка, чута от устата на сладкодумник! Завладяха ме толкова различни и толкова еднакви като че ли съдби на мъже и жени, на млади и стари, на умни и глупави, на честни и покварени, на борци и предатели, на смирени и смазани, на горди и храбри хора. Потече пред очите ми самият живот. Заредиха се събития и случки, с каквито битието е изпълнено и се пълни от паметвека. . .

Разбрах, че пред себе си имам автор, който не е дошъл току-така, изневи-делица, от нищото. Сигурно и в предишните му книги, за някои от които съм-но бях дочувал в нечий разговор, пълни с неохота и с категоричната снизхо-дителност на предубеждението и, още по-лошо, на неосведомеността, ще открием поне признаците, поне мъките, поне малка част от ония качества и достойнства, които сега ни покоряват чрез страниците на „Древният път“. И които накараха мнозина да заговорят за новата творба на този писател, да си я препоръчват, да я търсят и да я предават от ръка на ръка за прочит и за коментар.

Наистина „Древният път“ послужи като подбудител и на интереса ми към другите книги на Марий Ягодов. Мислех си, че този писател, създал по един колкото реалистичен, толкова и романтичен маниер образите на десетки самобитни герои, за които ще стане дума по-късно, е показал и другаде висо-ката си способност на психолог-изобразител. Издирвах разковническото уме-ние, и то предимно в оня вътрешно-психологически план, дълбоко залегнал в новелите от „Древният път“ и в поестта „Мюмюновите гълъби“, като го съпоставих с характерния почерк от „Антина и ветровете“. От тези книги ни лъхва увереност в житейските познания на писателя и на героите му, незави-симо че доста често остават неуловими ония сложни причини, които диктуват развоя на този красив и мъчен свят и на всичко дълбоко и деликатно в него: да си припомним ония тайствени, а всъщност съвсем правдиви обстоятелства, които в „Мюмюновите гълъби“ разгарят голямата и опустошителна любов между брат и сестра. Нека тука си послужим с мъдростта на един от героите на Марий Ягодов, която сякаш изразява простонародното гледище за житей-ския кръговрат, в който е скрита и надеждата за по-добро бъдеще: „Върти се колелото, върти! Ще дойде ред и на нашия наплат! И нашият наплат ще стъпи на земята.“

Изчерпателността на обстановката и на условията, в които протича дей-ствието, представлява основно изискване за прозата на Марий Ягодов. Ако нещо може да се изрази с една дума, писателят предпочита да го внуши с две. Ако картината може да се скицира само с две изречения, авторът ще употреби четири, за да насити разказа с повече подробности. Но това не означава, че имаме среща с творец, който не уважава мярката на дарбата си, нито пък с автор, който се блазни от многословието — резултат на самовлюбеност и на разточителство. Напротив — става реч за максимална функционалност на

думата, за широко разгърнати пластове в изображението, за повече доказателства, тъй като всяка случка или всяко събитие получават оценката си през различни погледи, през много тълкувания и позиции. Нито един епизод в повествованието на Марий Ягодов няма стеснена измеримост и линейна ограниченост. Всичко е наситено с пьстротата и с многобагрието на самия живот, който е станал център на летописанието.

Една от чертите на голямата проза е нейното вътрешно движение, дори когато то не се вижда, когато на повърхността излиза впечатлението за мудност или застой. Тогава пълноценно играят ролята си живите хора. Човекът и неговите преживявания, вълнения, постъпки, действия, желания и амбиции представляват оная сплав, без която не съществува литературата. Писателят не се подчинява на никаква теза и в този смисъл не е манипулативен. Той е свободен и в избора на фабулата, и в композицията на произведението, и в обрисовката на персонажа. Зависим е само от логиката на времето, от диктата на историята, от изискванията на реалистичния си метод. Затова изпитвам истинска радост да започна четене на нова книга от Марий Ягодов или пък да преповтарям вече познатото ми. Вероятно ще има и такива читатели, които биха затворили някои от произведенията му още на първите страници, като намерят за трудно навлизането в тъканта на повествованието. Ала те не подлизат предстоящото удоволствие и се лишават фактически от него поради негодността си да преодолеят началната съпротива на всяка примадлива и дълбока вода, свикнали да прегазят набързо плитчините на сюжетния развой. . .

Имам чувство, че от произведенията на този автор се вижда много по-широко назад, сега и напред, отколкото позволява като че ли самият конкретен текст. А това означава, че писателят притежава свои скрити измерения за времето както в неговата хроникална разположеност, така и в неговата народопсихологическа и емоционална същност. Най-отличителните достойнства в прозата на Марий Ягодов са простотата и естествеността в сюжетното изложение. Да си припомним началните страници от романа „Горун призори“, които най-непринудено ни въвеждат в една по-нататъшна белетристична разгърнатост и многообемност: „Вчера, п р и в е ч е р, над Горун мина малка ръмка“. И вече заживяваме с едни действителни, а в повествователната основа понякога и постоянни подробности, които все по-приятно и по-занимателно ни повеждат уж към тесния свят на селото, а всъщност към големия мир на душата, на събитието, на конфликта, на острите противоречия, на широките житейски обхват, на самата природа: „... ливадите се бяха проснали в приятна полудрямка — невям млади булки ги бяха изпразли нощес в бълбукащата бара и ги бяха метнали върху гърдта на земята, за да съхнат. Като малки снежни преспи върху тях лежаха смеещите се гугли на цъфналите глогове и трънаци и очакваха утринната разходка на пролетта — тя и вчера мина оттук и ги погали с бялата си, чудолейна ръка. . .“

Това е поезия, която излъчва обич към земята, нарисувана от Марий Ягодов многобагрено и живо, много зримо и с неочаквани сякаш за окото ни краски: „Полето пееше с гласа на безброй чучулиги, набъбналата гърд на земята се вълнуваше, като че ли под нея се беше скрило немирно стадо от диви коне.“ Имаме всички необходимости подробности и акценти за едно по-сетнешно действие, което ще е и радостно, и тъжно; пълно с конфликти, остропротиворечиво, наситено с труд, мъки, малки радости и по-големи надежди. За читателя е явно, че нещо се очаква, че той ще има среща с богат и разнообразен персонаж, че в действието на романа ще вижда и кождери, и честни труженици, и природно надарени мъдrecи, и зевзеци, и всеотдайни борци, и треперещи за собствената си кожа страхливци. Още тук ще забележи каравеловската склонност към подробното, даже педантично представяне на всяко едно:

действащо лице. Същият маниер по-късно ще се откроява и в другите му книги, за да се установи преобразен и най-увлекателно модифициран в романа му „Оброчни пришествия“ (1980).

Органически здраво и увлекателно са преплетени съдбите на всички герои от произведението на Марий Ягодов и като че ли авторът предпочита да ги проследи в техните проявления „по двойки“, както най-често става и в самия живот. Особено плътен и динамичен е образът на чорбаджи Юрдан Юрданов. Бавно и методично писателят го извайва при различни условия и в различна обстановка. И по този начин дава простор за характеристиката и на другите лица, свързани със селския чорбаджия. С ожесточение той мисли за жена си, „тая дърта мърша“, парализирана и прикована години наред на леглото — сладострастно преследва младата си слугиня Иванка; с рядко скъперническо задоволство държи в ръцете си заборчеления Марко Вельов — този „цървул“, тази „подлога“, този „смордливец“. Успоредно с все по-разширяващото се внимание към вече познатите ни герои авторът като че ли с един позабавен и успокоен ритъм въвежда още нови и нови лица, или пък постоянно предлага на читателите други различни шрихи към изграждания индивидуален образ. . .

Не твърде често, ала много внушително писателят „изоставя“ конкретния повод на изображение, за да си послужи с отстъплението, изблик на събирани емоции, на трайни възгледи, на премислени обобщения. Това е най-често апология на труда, на живота, на българската плодна земя, на трудовия българин. Това е лирически акцент възхваля на честния селски поминък и на сладкия зальк хляб, изкаран с пот и с радост от изпечените селски ръце.

Дали този елемент е слабост или представлява сила за повествованието на Марий Ягодов? Мисля, че това е положителен момент за темпоритъма на разказа, защото разкъсва монотонността и по такъв начин разнообразява описанието, създава интригуващ интерес у нас, като сменя регистъра на чувствата и като привлича в други съседоточия вниманието ни. В същото време чрез един такъв похват авторът дава воля на обичта си към земята и към труда, към откоleshното преклонение на човека пред загадките на природата, с която е свързан съдбовно. И този усет е пряк, непосредствен, макар че писателят умее да го вплете и в успокоен, пластичен, наглед обективен и всъщност много вътрешно развълнуван и субективен белетристичен шрих. С откритото си отношение към героите и към техния свят Марий Ягодов се приобщава към вазовската традиция на повествование и отхвърля принципите за „ненамеса“ в сюжета и за „абсолютна“ обективност в изображението. Струва ми се, че нито един голям белетрист не може да споделя и не може на практика да осъществи подобни възгледи, доколкото изкуството е активна позиция на твореца към времето, към обстановката, към събитията и към хората. . .

Редуването на дълбоко скритата в образно-езиковата пластика емоционалност и нейното подчертано „оголване“ придава на произведенията на Марий Ягодов повече обаяние и по-ярка обагреност на цялостния повествователен стил. При това позицията става още по-силна в смисъл на гледище към героите и техните действия; към обстоятелствата и усилията за промяната им в посока към по-добър и по-хармоничен живот. Когато разсъждава за едно или друго събитие, докосващо непосредствено или опосредствено съдбата на селския труженик, Марий Ягодов не може да бъде и не е равнодушен. Той казва своята дума честно и високо: „Няма грях в твоето сърце, селянино, защото ти си син на това поле, което е безгрешно. Твоят грях е грях на твоите господари. Те те карат да псуваш. Те са те направили хитър. Те са те направили лукав. Те — крадец, убиец за една бразда, лъжец, за да те държат в подчинение, за да изсмукват и последните сокове на труда ти!“

Това са ярки емоции на историческата, на класовата, на психологическата и на моралната детерминираност в характера и в менталитета на българския селянин. Това са изблици на уважението към неговата човешка същност и на защитата, която лично авторът прави на неговата участ през вековете. Това е и политика, и философия, и социология — намерили своя пряк изказ и внушение. Очевидно е, че с подобни „отклонения“ писателят взема ясна страна в конфликтите, дава простор на своето безапелационно гледище, на което е верен и като гражданин, и като художник. Тука се съдържат корените на дълбоко народностната, на класическата повествователна традиция, получила кръв и плът от големите български писатели, ярки представители на критическия и на социалистикореалистическия художествен метод в отражението на живота. . .

Марий Ягодов школува при нашата класика и когато създава портретната характеристика, и когато разкрива вътрешния облик на човека. И двата съществени белетристични компонента той преплита и свързва с подчертаната вътрешна енергия на разказа, която пронизва и времето на действието, и обстановката за фабулата, и бита на хората, и промените, които постоянно съпровождат цялостната биография на личността. Всеки от героите му има свой път на развитие, своя логика на поведение, свои лични и социални подбуди. Когато изпращат старата Юрдановица до гроба ѝ, мъжат ѝ Юрдан върви, като че ли „отиваше на тържество“. И наистина за него това е дълго и нетърпеливо чаканят радостен миг, защото вече му е открит пътят към слугинята Иванка. В същия този момент неговият син Паруш си мисли за прелестите на попадията, докато Върбан Хубавенски тихо и мълком се доближава до докторшата Еленка. Търговците на жито пък негласно се питат кога ще умре този стар пръч Юрдан, за да се избавят от неговия поробващ чорбаджийски ярем. Авторът споява политическата обстановка с интимната, като в тая сплав изпъкват още по-релефно характерите на героите. Да си припомним за перипетиите в развитието и в израстването на Ненко, за терзанията на Йовка, за мерациите и золумствата на Паруш, за трагичните изживявания в дома на Юрдан, за класовите и политическите сблъсъци в Горун.

Героите на Марий Ягодов са много автентични. Те са взети направо из дълбоките недра на селската ни действителност в различните исторически времена. Това са хора с озадачаващи и в същото време съвсем естествени реакции към конкретните условия на бита и към променящите се обстоятелства на съществуване. Раздумката, шегата, простодушият хумор са противодействието срещу мъчителния всекидневен живот. Те са отдушникът от тежобата, начин за самосъхранение, облекчаващата реакция срещу всичко, притесняващо селската душевност. Ето само един показателен епизод: наредено е на барабанджията Йочо да извести на населението, че Москва е паднала в ръцете на германците. Той прочита криво-ляво написаното, а после така, от себе си, тихичко си прибавя и едно допълнение — „Който не вярва, да иде да види, а който повярва — да яде на Ардза долните гаши“. Ардза е най-мръсната циганка в селото . . .

В хода на повествованието авторът предпочита да наслагва една върху друга случките, да „застъпва“ и да обвързва тяхната хронология, пречупени през погледа, през позицията и през оценката на различните хора. От човека могат да се очакват най-неподозирани постъпки. Върбан Хубавенски, който сякаш е живял ден за ден и като че ли е бил безотговорен към своето предназначение, изведнъж се оказва в ролята на истински патриот и другар: остава в своя дом, където е укрив Ненко, и се бие срещу фашистите. Той не иска и не би могъл да стане предател като бакалина Павел.

Върбан целува Ненко, прекръства се и се хвърля в боя, в който загива неочаквано и достойно. . .

Времето в прозата на Марий Ягодов е оня „керван, който никога нямаше да стигне скеля, за да разтовари стоката си“. Този керван, който идва от паметивка и отива във вечността, обхваща всичко в своя вървеж и най-вече хорските съдби, без които самото време би било една празна и абстрактна формулировка. Те му дават плът и кръв; те го правят конкретно и зримо; те му гарантират обществените и личностните превъплъщения, които са заключени дори в най-малкия детайл. След като е разкрито скривалището на Пъло Марков, където се крият нелегалните патриоти от селото, той е арестуван и подкаран към града, като по пътя си подсвирква.

„— Свиркай, свиркай — каза Къчо. — Скоро ще ти пресъхне свирката.

— Сиромах човек, господин старши, кога е прокопсал? Таман се хване на хорото, и тъпънт се спуска. . .“

Марий Ягодов е тънък познавач на диалога между приятели и врагове, между съселяни, между мъже и жени. Този диалог е винаги точен и образен, конкретен и метафоричен, умен, проникновен и многозначен. Това е сигурното средство в прозата на белетриста за разкриване психиката и манталитета на героите, за проникване в техния бит, в поведението и в житейската им съдба.

Специален проблем в творбите на Марий Ягодов представлява изучаването на създадените от него женски образи и характери. Те са трагични, раздвоени, единни, действени, меки по устройство, страдалки, боркини, хлевоусти, хитроумни, побеждаващи или победени в живота. Нека се позовем на такива съдби, въплътени чрез Антина, Йовка, Патаретка, Зулфие, Севастия, Йерка, Роксана, Иванка, Лака, майката на Иван, Велика Стодрамката и други. Това са характери, верни на своята природа, зависими от събитията, но и сами техни творци и носители. Те са здраво свързани с бита и с философията на своя народ. Като всички други, и те са подвластни на „крилатото време“. Според баба Мария от разказа „Майка“ в сборника „Мечтател“ (1966) думите минават през устата, но те вършат работата на сърцето, „а пък сърцето — това е човекът. . .“

Интригата в „Мюмюновите гълъби“ е малко необичайна и носи романтично-приключенски привкус, макар че социално-историческите условия са конкретно изразени. При това цялата фабула се гради върху обикнатия и често използван ретроспективен подход на писателя. За Мюмюн Шакирбекунов човешкият живот се върти като воденично колело. Всяка кофа гребва от „вир на спомените“. Епизодите в произведението получават простор и почти липсва повествователна систематичност. Ала това не пречи нито на четивността, нито на възможността да се характеризират плътно и подчертано релефно действащите лица. Една постоянна и тежка мъка гризе душата на Мюмюн — защо не е жива Севастия, за да ѝ съобщи, че е запазил непокътнат техния незаконен син: „Жив е, Сево, Анастас. Нашият син е жив!“ Главата на Мюмюн е като някакъв нажежен фокус, в който се събират радостни и убийствени мисли, спомени, терзания и надежди. Човек е самокритичен единствено и най-остро към миналото си, защото го вижда с очите на трезвостта, формирана от годините. Повестта има основанията да се изгражда и по фабула, и по сюжет като типично психологическа структура. Поради драматичните преживявания около любовта си към жената на господаря, около незаконния си син и неговата трагична любов със сестра му Зулфие, животът на Мюмюн се е превърнал вече в далечен и странен сън. Този човек нито усеща, нито се радва на времето и на сезоните, както е било някога. . . Сега цялото му внимание се съсредоточава към нещо много по-важно за живота на човека — неговите мисли. „Те го правят зъл или добър, те го карат да страда или да се

радва, те са, дето го съкрушават или пък го правят твърд като кремък.“ Мюмюн е поставен между две тежести „...и смъртта, и покорството са легнали върху плещите му като огромна каменна плоча, ала той като че ли изпитваше тръпна сладост от това. Струваше му се, че ако някой сега посегне да отмахне тая плоча, щеше да го лиши от едно никога невиджано удоволствие.“ Това не е състояние на самоизмъчване, а примирение с мъката: в очите на сина си Анастас Мюмюн вижда погледа на Севастия.

Психологизмът в новелата пронизва всички нейни пластове и образи. Мюмюн допуска, че умът му е болен, ала мисли и за „оная сила, която ние носим вътре у себе си и която в изблици на страсти и вълнения не можем да обуздаем“. Оттук идват и страданията, и радостите ни. Това е изворът на постоянното душевно напрежение, което ни владее. Има нещо съдбоносно и непоправимо — то е в трагико-драматичните обстоятелства, които занимават Мюмюн: „Всичко идва от човека — той може да бъде студен като тяло на мъртвец и топъл като бликаща от рана кръв, и тая топлина, когато е топлина на душата, може да стопява всички грехове, а може да изгори всички надежди.“

Спирам се по-подробно на тези моменти от повестта, защото са ярко изобразени като психология в конфликтна ситуация. И защото имат и вечно, и съвременно звучене, отнасящо се до дълбинната човешка психология, която е неуволима и неизчерпаема. Нейната автентичност е още по-категорична и по-убедителна, когато е заложена в образ като Мюмюн Шакирбекунов — един първичен и земен човек, прост и всъщност много дълбоко устроен като вътрешна чувствителност и като природна философска надареност.

Марий Ягодов е майстор на постепенното разширяване на действието в големите белетристични платна, което обхваща и редица случки, и все нови и нови герои, постигнати с индивидуална точност и като външност, и като линия на поведение. Ето какво е казано за Люцкан Ликордията: „Беше висок човек, вит и сукан сякаш от корени. . . с широки дънестни потури, които препазваше с турунджиев, дълъг пояс. Черното му спечено лице беше като на човек, който е боледувал от жълтеница. . . Като говореше Ликордията, сякаш пъкаше огниво. . .“ Колко подробни и отличителни детайли са намерени за един човек само. За Паскал Тетевенски, околийския секретар на партията, е казано: „Беше среден на ръст, над четиридесет и една-две годишен. С крив нос наляво и с безцветни очи, от погледа на които човек не можеше да разбере нищо за Тетевенски. Ходеше с извърнати настрана стъпала, като едва забележимо приклякваше. Това създаваше впечатление, че Тетевенски е бавен и мек човек. Ала истината беше друга.“

В книгите си Марий Ягодов е максимален пластик-битоописател, проникновен психолог и голям майстор на детайла. Всеки от героите му е прав по своему и носи в мислите и в постъпките си тази правда, защитава я с всички позволени или осъдителни средства. Като използвам една чужда формулировка за друг писател, в аналогичен с нея план ще кажа, че наистина и в прозата на Марий Ягодов „всеки човек е син на делата си“. Такъв е истинският живот в неговите произведения — суров, естествен, зъл, красив, противоречив и единствен, вън от който не може да съществува никой и не може да се твори или да се руши нещо. Марий Ягодов е традиционалист в най-съдържателния смисъл на това творческо разбиране. Традиционализмът на този автор е изконен до такава степен, че прави от нас достояние онова, което е национално по багра и по значимост. И в същото време то може да привлече вниманието на всеки читател, стига той да има сетива за движението на едни обстоятелства, които се прераждат в други; и за еволюцията на една душа, която запаз-

ва своята природа и заедно с това се променя постоянно под въздействието на променените възможности и предназначения на личността. . .

Винаги ме е изненадвал приятно езикът на Марий Ягодов. Имам предвид всичко, което може да се подведе под този знаменател: диалог, авторов размисъл, вътрешна самохарактеристика, описание на пейзажа или на бита. Словото е с дълбини, естествено, точно, колоритно и експресивно. То крие достоверност, не съдържа нищо абстрактно и е родено из пластове на народния живот; изкристализирало е в трудната борба за съществуване в мирни или в бранни дни; характерно е за същността на историческия момент. Метафорите, сравненията, успоредиците, интонациите, ритъмът, речникът, композицията на слога, фразеологията — всичко е плод и образ на вековния народен живот и на постоянната народна борба за трудния зальк, за нужната свобода, за скъпата човешка чест, за индивидуалното човешко достойнство, за победата на колективния ум, за опазване на всичко ценно и красиво, независимо от сложността на този живот. Делото и словото са равностойни герои със самите герои на Марий Ягодов. . .

Селото в творбите на Марий Ягодов представлява един общ котел, в който ври и се преобразява всичко едновременно и на едно и също място, независимо че понякога се създава убеждение за привиден застой и за сякаш непроменима селска обстановка. Всичко е видимо и познато за всички; то е изложено на мегдана и личи като на длан. В това ежедневие виждаме и смешни, и трагични, и долни, и възвишени проявления. От тях всяко по своему въздейства и на читателите, и на самите изобразени живи хора. Понякога те са обединени като колективна съвест и като целокупна сила, но това не пречи на писателя да ги разчленява в обособени субективни превъплъщения като закономерни представители на класи, на интереси, на манталитети, на усилия, постижения и амбиции.

Марий Ягодов е от нашите белетристи, който — като Вазов, Елин Пелин, Влайков, Йордан Йовков и други — населява творчеството си с толкова много лица, централни и епизодични. При това изобилие от типове никак не е трудно да се открие всеки за себе си, нито един не остава в сянка, без характерна за него особеност. Всеки — дори и с най-беглите си действия — се очертава пред нас като неповторим образ, с личен усет за нещата и със собствена преценка за събитията, независимо дали тя е права или несправедлива от наше читателско гледище и от позицията на историческия ход на развитието. Такъв е Дино Дуймето — късичък, колкото „пън от круша, с крив врат и малко сплеснатата от лявата страна глава.“ Той носи своеобразната си философия, която е установявана върху личен опит и с течение на времето: „Ние сме за частната собственост. . . Частната собственост си върви с човека.“ И за по-голяма убедителност на съжденията си дава пример с децата — всяко си пази своето от посегателствата на другите.

А ето какво мнение има дядо Маринчо за своя Куно:

„— Труфанкей! Труфанке, излез да видиш какъв син си родила! Излез, дъртелнице, да видиш каква радост си окучила в къщата ми!“ И заплюва през мустаците сина си. Всичко в поведението и взаимоотношенията между хората е непросторено, естествено, правдиво, автентично, сложно и трудно. То запълва живота на селяните: бащи и синове се оплъчват едни срещу други, насилието върви редом с нежността. Читателят очаква всяка случка с нетърпение — да я възприеме, да я проследи, да я пресени. Защото всичко извира от една действителност, показана живо, динамично и с много пластика от Марий Ягодов. Дори всяка фраза, всеки образ, което и да е сравнение — всичко носи мъдростта и първичността на житейския факт. И това още повече засилва вниманието ни към описанието, към езика и към създадените ситуации.

Авторът прониква дълбоко в душите на героите си и в конфликтите на живота. Силата на писателя е в правдивостта на изображението и в художествеността на рисунъка. Всеки шрих от повествованието има и конкретен план, и по-далечен замисъл. Когато Джафицата се решава да каже на дядо Маринчо за бягството на Антина с Дейкьо, тя фактически решава „да удари с чука в яйцата“. Ето само един фрагмент от характеристиката на Антина: „Беше станала по-хубава от всякога, със страдащата хубост на жена, която знае, че върши безумие. Но още в мига, в който е осъзнала това, е затворила очи и е тръгнала по пътя, изправил се пред нея, надявайки се, че след като го извърви и отвори пак очите си — всичко ще бъде забравено. Прицакваше вечерта и стремглаво се хвърляше към опасността. . . Падаше в ръцете на Дейкьо като топола, в дънера на която безмилостният секач е забил последния си удар.“ Бягството на Антина — една отчаяна постъпка — развързва езика на Ицо Шутлеврота и той пита Куно какво носи в чантата си: „Ако е празна като главата ти, има много да драпаме, за да дойдем на власт.“ А после добавя: „Маломерен излезе нашият оратор. Зина да лапне комунистите, па опусна жена си.“ Трагичното и смешното, атрактивното и жестокото се намират вкупом в прозата на Марий Ягодов, имат един и същи извор, наречен богат и многостранен живот. В своята мъдра книга „Знаци край пътя“ Иво Андрич дава едно много ярко тълкуване на творчеството: „Изкуството и по това прилича на живота: изглежда като игра, а всъщност е дяволски сериозно нещо; толкова по-сериозно, колкото повече прилича на игра.“ Достатъчно е само да проследим съдбата на дядо Маринчо, своеобразният летописец и поет на Горун, за да се убедим в точността на тази всеобемаща формулировка.

При Марий Ягодов живот и творчество са единно нещо. Авторът е толкова органичен и функционален в естетически смисъл, че не търпи нито един празен ход на перото си. Той няма време да съчинителствува, защото неудържим напери самият реален бит и настоячиво претендира за своето реалистично изображение. От творчеството на този автор придобивам усещането, че дарбата му е търпение, включващо и сигурност в нея. Търпението водеше читателите по пътя към делото на Марий Ягодов. Някак си това дело ние го открихме като че ли отзад напред. Ако не беше „Древният път“, едва ли щяхме да се върнем към предишните творби на писателя. И едва ли щяхме да сме подготвени за възприемане на такива сложни проникновения, каквито има и в „Сватби в Анимерската котловина“, и в романа му „Оброчни пришествия“.

Постепенното натрупване на познания и опит, на емоции, впечатления и похвати, на способност за организирането, преценката и вплитането им в многопосочни художествени платна доведе и до най-силното и най-сложното произведение на Марий Ягодов — неговия роман „Оброчни пришествия“, който и се родее с предишните му творби, запазвайки в себе си техните най-ценни завоевания, и се разграничава по стилистика и по пластичност от тях, издигайки се на по-голяма естетико-стилистическа и композиционна висота. . .

Най-приятното и радостното е, че Марий Ягодов не манипулира с човешката съдба. Той не я предрешава като замисъл и като поведение — само логически я проследява и я разкрива съвсем естествено. В образа на Антина има нещо от разбиранята и от амбициите на Йовков — за женската красотата и за нейното обаяние. Както селото не може без Албена и се мъчи да я запази, така и Горун не може да си представи всекидневието без Антина. Не е случайно и нейното завръщане след мъчителното бягство. И не току-така любвеобилно я приема съселеният ѝ и най-вече свежърът ѝ — дядо Маринчо. Марий Ягодов е жрец на правдивия, на суровия и постоянно изменящ се живот. В произведенията на писателя тече реката на развитието. Нищо не остава в застинало положение; всичко — и природа, и бит, и хора, и събития — се пре-

образяват и тази промяна е в сърцевината на творческата философия и на сюжетиката в книгите на Марий Ягодов. Бих казал, че този автор е безмилостен реалист, защото не щади правдата в името на романтиката. И защото също така не погубва романтичността на виденията си в гонитбата единствено на фабулната достоверност. Тази истина е най-видима и най-валидна за романа му „Оброчни пришествия“, където голямата литература проличава, без да личат оголени литературни прийоми. Всички творби на писателя имат свой биоритъм, с приливи и отливи, както е в самата всекидневна действителност. И ако искаме да ги уловим и да ги проследим в цялостта им, това ще рече да вникваме твърде внимателно и в малките, и в големите сцени от изображение-то. Това ще означава да познаваме и генералните, и детайлните възможности в рисунъка на Марий Ягодов, който е типичен реалист в повествователното изграждане на творенията си — реалист до педантичност, даже до претрупване. И в същото време се отличава с романтизъм на погледа и с нежност на багрите, когато се докосне до човешката душа и до нейния деликатен релеф в сюрреалистични моменти. . .

В това отношение образцов е романът „Оброчни пришествия“. Той е разделен на три части — и самостоятелни, и единни по действащи лица и по вътрешна логичност на развиващото се действие, а и по своята композиция. Не можем да си представим „Лукаш, или: балада за една селска разновидност на мрачната любов“ без останалите две звена — „Йерка, или: балада за една селска разновидност на чистата любов“ и „Младият Гюло, или: балада за една селска разновидност на нещастната любов“. Възможност определенията за трагичността, чистотата, щастливостта и безнадеждността на човешката любов имат само относителна стойност и доказват нещо друго, много по-важно: колко неуловима е всяка любов и колко вдъхновено, и колко пагубно може да бъде това чувство в човешката душа и за човешкото бъдеще. И тъй като авторът си е послужил с баладите — твърде свободна форма за повествование, това ни задължава да имаме предвид ролята на фантазията, на измислицата, на приемливата комбинативност и в слагането, и в развоя на ситуацията в селцето и най-вече в съществуващата от векове светла и мрачна Гюловска къща. При това времето е точно фиксирано — след Първата световна война, през обнадеждаващите и трагични по своя политически и социален резултат години на земеделското управление и на бруталната фашистка настъпателност.

Новата стилистика в „Оброчни пришествия“ се обуславя от нов авторски подход към човешките участии и към социално-политическите обстоятелства — те са подхванати отдалече и издълбоко във времето. Ритмът на разказа има приказен дори притчов смисъл. И заедно с това са казани истини за човека и за селцето, каквито може да поднесе само една интригуваща и достоверна летопис.

И след голямата война нищо ново не е настъпило в това селце — „както си бил тоя народ гол, така си и останал. А каква слава е това за един народ, никаква.“ Усеща се сливането и преливането на авторската и народната реч. Твърде често се заличава границата между авторската гледна точка и тази на отделните негови герои или на целия действащ персонаж. Подобна разграничителност не може да се изтъква като размазване на позициите, а като тяхно потребно сливане, тъй като авторът и колективът се покриват в генералните становища към събитията и към последствията от тях. . .

Марий Ягодов дава художествен израз на философските си схващания, че всяко нещо идва от „дълбините на времето“, независимо в какъв момент е доловено и показано това „нешо“ — било то цял човешки род или конкретно събитие; било то някакво вътрешно чувство, което тръгва от своя зародиш, расте, развива се, набъбва, за да се пръсне и да взриви самия човек и тези, които

са свързани с неговата драматична съдба. Така става с Лукан и Роксани, с Герман и Йерка, с младия Гюло и унгарката Рожи, с фамилията на гърка Вафиядис, с гюловския род, с Иван Морфа и с другите герои в „Оброчни пришествия“. Ако погледнем към „Древният път“, не по-малко трогателна и драматична е участието на Исая Бокъов, на Нонка, на Абдулагуш, на Лака, на Раю Чобанина, на Аргири Папайоанис, на Ивановата майка, на Панаретка, на Стоян Султана и на Амид ага. . . Душевността на тези хора, при цялата видимост на обикновените им действия и постъпки, е формирана много сложно и се проявява много неочаквано, избухливо, драстично — както е в естествения и несъобразен с литературата живот. И затова действащите лица на Марий Ягодов не оставят у нас впечатление за литературни герои, а за живи хора, за наши близки, познати, съвременници или предходници. Много такива сме виждали със собствените си очи, някои са ни изненадвали с поведението си, за други с тръпнеш дъх сме слушали да се разказва. . . Писателят прави резки преходи от една в друга обстановка и невини сме в състояние да схванем така бързо и лесно този преход. Нека си припомним за мъчителните и страшни видения на Лукан Гюлов и на Иван Морфа на бойното поле при Доиранското езеро.

Главата на бившия офицер от Първата световна война е пълна с видения от фугасни бомби, от разкъсани телени мрежи. Такова е неизбежното психологическо наследство от едно социално безумие: „Мръсна войнище, мамка ти войнище, кой те докара на главата ми.“ Страниците, посветени на войната и на събитията от 1923 г., са покъртителни и като масови сцени, и като конфликтни сблъсъци, и като преображение на хората, и като очертаване на рязка класова и гражданска бразда между народа и фашизма, и като непримирим двубой между демократичните сили и узурпаторите. . .

В своите произведения Марий Ягодов показва един удивителен реалистичен и трезв усет за време, за народни подмени и бедствия, за коварните лавирания между съперниците на търговския „фронт“ или за бруталните отношения на по-силните към по-слабите. Социалният градус на романите и повестите на Марий Ягодов, успоредно с тяхната блестяща психологическа мотивираност и с душевната им дълбочина, придава на тези произведения още по-силен национален, исторически, класов и политически заряд. Писателят е подчертано граждански активен, и то върху основата на една белетристична пластика, засилваща въздействието и обаянието на произведенията му.

Авторът има усещане и способност да разграничи малкия свят на човека от големия свят на човечеството. Марий Ягодов може да ни рисува с най-тънки подробности картини от живота на селцето и никога да не го изолира от всеобщия размирнен бит в страната и върху земята. Никой герой не живее само в своя мир, само за себе си, дори когато в определен момент желае такава уединение. До последния миг на съществуването си той не може да постигне изолация и остава под страшното или благотворно въздействие на средата и на хората около него. Всичко е колкото „затворено“, толкова и открито като пластика и като доверие към художественото слово. Ако пък перифразираме едно характеризиране, казано по друг повод и за друг писател, можем да повторим: творбите на Марий Ягодов са изградени от едно вещество, наречено с т и л. И наистина, в което и да е от произведенията му е налице тъкмо неговият личен, релефен почерк на изобразител и на тълкувател на битието. Нищо мъртво като израз и като персонаж не присъства в творбите на Марий Ягодов. Неговите белетристични страници са наситени с доверие към постъпките на героите и към преживяванията им. Всичко е сложно и достоверно мотивирано. Как иначе можем да си представим постъпката на стария Гюло, който полива с газ и запалва с пъздерка сина си, самоубил се заради своите

срамни болести! Пред нас бащата изпква в една и правдива, и страшна, и трагическа светлина. Това са незабравими характери, които авторът рисува с пълна всеотдайност и сърдечна обич, като леко се надсмива над забавното и разностранно тяхно ежедневие.

Прозата на Марий Ягодов поставя въпроса и за националната психика, която се проявява в изключително трудни моменти. В този план той е твърде богат, различен, своеобразен в сравнение с облика на съвременната ни проза и неговото перо води повече към привлекателността на традицията. За разлика от някои днешни прозаисти, които гледат на героите си през призмата на гротеската, на злъчното отношение, а даже и на отчуждението си към тях, Марий Ягодов обича своите герои с една диференцирана и степенувана обич: той вижда и добродетелите, и недостатъците им — плод на времето, в което живеят, и на интересите, на които робуват. Писателят не подиграва злъчно героите си, не ги бичува, не потиска самочувствието им. Дал им е свобода и чрез тая свобода за разгръщане на същността им е определил и своето гледище към социално-класовата и към нравствено-психологическата им същност. И точно в този пункт най-вярно се долавя свързаността на човека с времето и средата, в които живее, на които е активен творец.

Навлизането в прозата на Марий Ягодов може да стане само с много изострени и жадни читателски сетива. При това те трябва да бъдат и многобройни, и всестранны, и подготвени за долавяне и на първия, и на следващите планове в повествованието, което не е плоска илюстрация на реалността.

Марий Ягодов е реалист в прозата си. Той нито изгражда, нито руши митове, доколкото митологизмът не е предмет на творческото му внимание. На много места чрез пряка гражданско-публицистична форма авторът сам ни предлага верния ключ за навлизане в творческия му свят, без предварително да отваря вратите на крепостта, наречена дълбока и правдива белетристика. Влизането навътре, в нейния интересен свят, е предпочитание и задължение на читатели и на критици. Но трябва да признаем, че може дълго време да обикаляме с ключ в ръка около тази крепост, рововете и валовете към която не са един и два. И то не защото липсва интригуващата нишка, по която да тръгнем, а защото и самото влизане още не означава овладяване. Трудно можем изведнъж и цялостно да опознаем всичко, с което са населени книгите на Марий Ягодов. . .

Подходът на Марий Ягодов в изображението на епическия обект съдържа много съществена лирическа част. Ако направим съпоставка между книгите „Горун призори“, „Антина и ветровете“, „Древният път“ и „Оброчни пришествия“, които са крупните измерения в творчеството му, ще разберем новото, което постепенно се налага в неговата повествователна практика. Виждат се все по-ясно и по-убедително, и то главно в последните две произведения, изменените качества на белетристичната пластика. Тя обхваща целокупно тъканта на пресътворяването и навлиза все по-дълбоко в човешката психология. Еднопосочният, хронологическият характер на разказа прераства в ретроспективен смесвания на събития и случки, на преживявания и действия. По този начин се засилва уплътнеността на художествения рисунок и той отговаря по-автентично на житейската сложност и достоверност.

Към тези констатации сме длъжни да прибавим и някои типични за Марий Ягодов белетристични похвати — фолклорна обогатеност в съдържанието и в развоя на действието, множество хумористично-комедийни ситуации, двойки акценти върху наблюдаваните хора и върху последните от поведението им; една омекотеност на композицията, която ѝ придава повече пластове, без да разхлабва социално-битовата и историко-политическата ѝ стройност. . .

Ако ни е позволен паралел между писател и художник, аз бих сравнил книгите на Марий Ягодов с картините на Кирил Петров: като рисунък на природата и на човека, като обединение помежду им, като интимност на духа и преклонение пред труда, като съкровеност и неназрачливост на идеите, като всеостранност в тяхното неусетно внушаване. Мисля, че думите на художника Кирил Петров за разбирателството между човека-творец и човека-зрител за да се получи действителното изкуство, се отнасят и за прозата на Марий Ягодов като взаимовръзка между писателя и читателите. Когато в едно интервю той заявява, че онова, което го привлича най-много у героите му, е „преди всичко човечността“, авторът фактически отговаря и на вътрешните подбуди, които го изправят пред загадката на живота и които го карат да будувa над тия загадки като творец писател. . .

Можем да кажем, че нашата съвременна проза в лицето на Марий Ягодов има своя оригинален и национално самобитен белетрист. Това уверение дойде най-вече с „Древният път“ и „Оброчни пришествия“, макар че големият автор пролича и в „Горун призеори“, и в „Мюмюновите гълъби“, и в „Антина и ветрове“, и в сборника „Мечтател“, както и в новелата „Сватбата на Добричка“. И точно поради това за мене прозвучават и некомпетентно, и анахронично тези опити, които търсят в прозата на Марий Ягодов следи от стила и от поетиката на Йордан Радичков. Неубедително е също така и станалото напоследък модно увлечение да се пристъпва към оригиналните български повествователни творби с някакъв латиноамерикански аршин. Той няма да ни помогне да изучим, да разберем и да обхванем цялостно и творчеството на Марий Ягодов. Другаде се намира отговорът на толкова сложните въпроси, на друго място е заложено разковничето за порицание в тях. И друг трябва да бъде нашият подход, ако искаме да разчитаме на по-голям успех в овладяването на това изключително интересно и богато белетристично творчество.